

ks. Marek Dzik

Wyższe Seminarium Duchowne w Rzeszowie

PROBLEM OBECNOŚCI BIBLIJ W ŚRODKACH MASOWEGO PRZEKAZU

Wprowadzenie

Biblia to księga powstała na przestrzeni grubo ponad tysiąca lat, wzięwszy pod uwagę najpierw ustną formę jej przepowiadania [Harrington 2012: 15–23]. Z pewnością jest najbardziej znanym woluminem świata. Według raportu Międzynarodowego Towarzystwa Biblijnego w 1998 r. wydano jej ponad 585 milionów egzemplarzy. Bez tłumaczenia może ją czytać ponad 2000 narodowości. Pełny tekst Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu jest dostępny w 366 językach; jego poszczególne fragmenty przetłumaczono na 918, a Nowy Testament na 928 języków¹. Już chociażby z tej racji stanowi niezwykle dziedzictwo ludzkości. W szczególny sposób była obecna w Europie, przez wieki tworząc jej kod kulturowy, będąc obficie wykorzystywaną w sztuce, muzyce i literaturze. Współcześnie wraz z rozwojem środków komunikacji społecznej zwiększa się możliwość jej cytowania i komentowania. Praktycznie rzecz biorąc, każda osoba mająca dostęp do Internetu może zajmować się propagowaniem, interpretacją, tłumaczeniem całej Biblii lub poszczególnych jej fragmentów.

Poniższy artykuł w skrócony sposób prezentuje niektóre formy jej wykorzystania we współczesnym świecie, które przede wszystkim znajdują swój wyraz w przekazie medialnym². Pod tym pojęciem należy rozumieć nie tylko prasę, radio i telewizję, ale także Internet, film, teatr czy inne formy komunikacji społecznej. Z założenia powinien być obiektywny. Tymczasem w wielu przypadkach staje się narzędziem rozpowszechniania pewnych idei lub przedsiębiorstwem przynoszącym zyski, co mocno ogranicza wolność dziennikarzy i przyczynia się do zniekształcania pre-

¹ <http://xczerski.digita.pl/files/word%281%29.pdf>

² Tekst niniejszego artykułu został wygłoszony w czasie Konferencji Naukowej „Współczesne oblicza manipulacji”, która odbyła się 13 grudnia 2012 r. w WSD Rzeszów przy ul. Połonińskiej 25. Konferencja ta w znacznej mierze była poświęcona manipulacji w mediach.

zentowanych treści [por. Bertrand 2007]. Tak mocno wkroczył on w codzienne życie, że każde wydarzenie, zwłaszcza mające posmak sensacji, błyskawicznie jest rozpowszechniane, nawet wbrew woli jego autora. Z racji ogromu materiału poniższa prezentacja obejmuje tylko niektóre zagadnienia związane z obecnością Biblii w mediach. Ponieważ jest ona przede wszystkim własnością osób wierzących w Jedyne Boga, autor rości sobie prawo do pewnej oceny zaprezentowanych przykładów³. Jak stwierdza samo Pismo Święte: *To przede wszystkim miejcie na uwadze, że żadne proroctwo Pisma nie jest dla prywatnego wyjaśnienia. Nie z woli bowiem ludzkiej zostało kiedyś przyniesione proroctwo, ale kierowani Duchem Świętym mówili od Boga święci ludzie* (2P 1,20-21).

1. Wykorzystanie Biblii przez osoby mające wpływ na społeczeństwo

Trudno jest podać jednoznaczną definicję osób mających wpływ na społeczeństwo. Tym niemniej nikt nie zaprzeczy, że one istnieją. Pominąwszy duchownych, którzy z powołania mają rozpowszechniać i wyjaśniać Pismo Święte, zaliczyć do nich należy ludzi dysponujących określonym majątkiem, szeroko rozumianej kultury, dziennikarzy, polityków czy tzw. celebrytów. Ponieważ Pismo Święte stanowi ogólnodostępne dobro kulturowe, posługiwanie się nim w różnych sytuacjach to zrozumiała praktyka. Problem stanowi przedmiotowe jego traktowanie. Powstaje pytanie o cele takiej postawy. W ostatnich czasach w Polsce niektórzy celebryci wyrażali się na temat Biblii bez należnego jej szacunku⁴, a nawet dokonywali aktów wandalizmu, niszcząc ją na oczach innych osób⁵. Czyniąc to, z pewnością mieli świadomość nagłośnień zaistniałej sytuacji przez mass media. Podejście takie świadczy o braku kultury, wrażliwości wobec poglądów innych osób bądź działaniu z premedytacją w celu zapewnienia popularności swojej osobie. Postępowanie takie musi spotkać się z negatywną oceną nie tylko z racji światopoglądowych, ale także kulturowych, ponieważ Biblia zaliczana jest do najstarszej literatury świata.

Inny problem polega na wykorzystaniu jej fragmentów bądź jej przesłania w teatrze, filmach, książkach, gazetach czy polityce. Mając świadomość, że w wielu przypadkach jest to właściwe podejście, tzn. zgodnie z intencjami autorów Świętej Księgi, trzeba także zwrócić uwagę na całą gamę nadużyć: niektóre teksty stanowią dowolną parafrazę tekstów biblijnych, inne są cytowane dosłownie, lecz w całkowicie różnym kontekście od oryginalnego, w przewrotny sposób są łączone z innymi tekstami, służą do wyrażania negatywnych emocji, stosowane

³ Będzie to ocena dokonywana z katolickiego punktu widzenia, co nie znaczy subiektywna.

⁴ Zob. *Biblia, Doda, wyrok i uzasadnienie* w: <http://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/zycia-kosciola/art,10895,biblia-doda-wyrok-i-jego-uzasadnienie.html>

⁵ Zob. http://www.youtube.com/watch?v=i2t9NWbai_k

są w nieuprawnionym sensie mającym znamiona sensu akomodacyjnego⁶. Warto pokrótce zwrócić uwagę na film pt. *Czas Apokalipsy* z 1979 r. Stanowi on adaptację powieści J. Conrada *Jądro ciemności*. Scenarzystą i zarazem reżyserem był Francis Ford Coppola. Film opowiada o mrocznych realiach wojny w Wietnamie. Zawiera bardzo wiele brutalnych i dramatycznych scen sugerujących ich pokrewieństwo z opisami z Księgi Apokalipsy św. Jana. Tymczasem wspomniana Księga Nowego Testamentu nie ma zamiaru w sposób sensacyjny ukazywać obrazów pełnych krwi i przemocy w kontekście końca świata. Jej głównym przesłaniem jest ukazanie władzy Boga (i Chrystusa) nad światem, Boga, który jest sprawiedliwy, miłosierny i cierpliwy. Według przesłania Apokalipsy chrześcijanie cierpiący prześladowanie dla Królestwa Bożego mają pewność otrzymania nagrody ze strony Boga za swoją postawę⁷. Dodatkowo jest ona świadectwem wiary wobec innych ludzi. Sam tytuł filmu jest zatem pewną manipulacją wprowadzającą widza w błąd, na dostatek rzucającą negatywny cień na tę biblijną księgę.

2. Wykorzystanie biblijnych cytatów do różnego rodzaju kampanii społecznych

Kampanie społeczne to pewnego rodzaju działania promocyjne non-profit, po to aby propagować określone idee⁸. Aby zrealizować zamierzone cele, posługując się różnymi środkami wyrazu, także Biblią. Wśród nich znajdowała się kampania pt. „Romowie – moi sąsiedzi”: „Akcję – której przekaz jest oparty na cytatach z Biblii – na zlecenie Studia Doradztwa Europejskiego przygotowały i realizują firmy Telescope i Innovations Media. Kampania »Romowie – moi sąsiedzi« ma na celu walkę z nieuzasadnionymi, negatywnymi stereotypami na temat społeczności romskiej. Przekaz akcji wykorzystuje cytaty biblijne, zachęcając w ten sposób do zmiany postaw wobec Romów. Kampania obejmuje przede wszystkim radio..., prasę..., Internet... oraz nośniki na autobusach. Działania będą prowadzone przede wszystkim w sierpniu i wrześniu w województwach mazowieckim, małopolskim, dolnośląskim i śląskim”⁹. Kampania ta polegała m.in. na wywieszeniu plakatów, na których znajdowały się wizerunki przedstawicieli społeczności romskiej. Na pierwszym widniała rodzina z podpisem „Nie sądźcie, a nie będziecie sądzeni Łk 6,36-42”. Na drugim kobieta z dzieckiem, prawdopodobnie synem, z podpisem: „Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu. 8 przykazanie Boże”. Na trzecim mężczyzna z podpisem „Czemu widzisz źdźbło w oku brata swego,

⁶ Zob. przykłady takich tekstów w: Stabryła 2011: 53–70; Kulibaba 2011: 91–104; Jaromin 2011: 105–112; Urbanek 2011: 123–153.

⁷ Szerzej na ten temat w: Klinowski 2005: 15–18.

⁸ Zob. <http://poradnik.ngo.pl/x/480786>

⁹ <http://www.wirtualnemedial.pl/artukul/biblijne-cytaty-w-kampanii-romowie-moi-sasiedzi>

a belki w swoim oku nie dostrzegasz? Mat 7,1-5”. Każdy plakat miał dodatkowy wspólny napis: „Rom twój bliźni”. W powyższych przypadkach zastosowanie cytatów biblijnych w połączeniu z obrazkami ukazującymi ludzi ze społeczności Romów jest uzasadnione, ponieważ inicjatywa wypływa z miłości bliźniego. Biblia sprzeciwia się ksenofobii. Mimo iż biblijne cytaty są wyrwane z kontekstu, w którym się znajdują, i zastosowane tylko do pewnej grupy etnicznej, spełniają swoją rolę, biorąc pod uwagę sens akomodowany. Akomodacja polega na odniesieniu pewnych słów Pisma Świętego z racji ich podobieństwa do innej osoby lub rzeczy niż to wyraził autor natchniony. Mamy do czynienia z akomodacją: a) przez aluzję, gdy dany tekst odnosi się do kogoś lub czegoś niż dany tekst, ale go nie wyklucza, b) z akomodacją przez rozszerzenie, jeśli podobieństwo między tym, co mówi tekst biblijny, a osobą lub rzeczą, do której ten tekst się odnosi, tkwi nie tylko w słowach, ale i treści [por. Drozd, Homerski 1973: 313]. Wydaje się, że analizowany przypadek dotyczy akomodacji przez rozszerzenie. Przypisane do obrazów fragmenty mają na celu wykorzenienie uprzedzeń, które dotyczą Romów.

3. Wykorzystanie biblijnych cytatów jako wprowadzenia w poruszane zagadnienie

Cytaty biblijne mogą być wykorzystywane jako wprowadzenie w zagadnienie mające mniejszy lub większy związek z problemami biblijnymi. Za każdym razem trzeba taki przykład oceniać indywidualnie. Poniżej podaję jeden z nich. Na stronie internetowej biblista.pl został zamieszczony obraz ukazujący rękę ubraną w czarną rękawiczkę trzymającą zakrwawiony nóż. U góry znajdował się napis „Pytania do Biblii”, a po spodem „Nie zabijaj zwierząt?”¹⁰. Powyższy plakat wprowadzał w problem zabijania zwierząt przez człowieka. Pierwsza część „nie zabijaj” jest cytacją piątego przykazania Bożego (zob. Wj 20,13). Powstaje pytanie, czy nie jest to nadużycie? Biorąc pod uwagę fakt, że całe zdanie kończy się pytajnikiem, wydaje się, że nie. Piąte przykazanie stanowi prowokacyjne wprowadzenie w tematykę władzy człowieka nad zwierzętami. Wyjaśnienie problemu następuje pod obrazem¹¹.

¹⁰ Zob. http://biblista.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=3522:116-qnie-zabijajq-zwierzt-wj-2013&catid=768:pytania-do-biblii&Itemid=548

¹¹ Bartłomiej Sokal, „Piąte przykazanie brzmi: Nie zabijaj”.

*Jak ono się ma do żądania przez Boga składania ofiar z zabitych gołębi, synogarlic czy owiec? Pełen tekst Dekalogu odnaleźć można w dwu miejscach Starego Testamentu: dwudziesty rozdział Księgi Wyjścia oraz piąty – Księgi Powtórzonego Prawa. Mimo że niektóre przykazania zostały zapisane w nieznacznie różniących się formach, interesujący nas zakaz zabijania zgadza się w obydwu przekazach idealnie. W języku hebrajskim użyty tu zostaje czasownik „**racah**” (resz – cade – het) w formie imperfectum poprzedzonego partykułą negującą „**lo**” oznaczającą stały zakaz wykonywania jakiejś czynności. Użyty w piątym przykazaniu czasownik „**racah**” pojawia się w Biblii Hebrajskiej 49 razy, a Wj 20,13 jest jego pierwszym użyciem w Starym Testamencie. Ponad połowa wystąpień*

Mamy tu do czynienia z wykorzystaniem tekstu do wyjaśnienia problemu, którym interesuje się coraz więcej osób. Mimo iż cytaty są wyjęte z kontekstu biblijnego, mają pozytywną wymowę. Należy jednak mieć świadomość, że pojawiają się takie zestawienia cytatów biblijnych z danym problemem, które nie tylko z punktu widzenia osoby wierzącej w Jedyne Boga, ale także posiadającej odpowiednie wyczucie są nie do przyjęcia.

4. Reklamowe wykorzystanie określenia „Biblia”

Określenie „Biblia” stało się tak popularne w codziennym życiu, że jest wykorzystywane jako słowo klucz do oceny wartości pewnych książek przez wydawców uważanych za niezbędne dla czytelnika, np.:

„Złote Myśli zaskoczyły ostatnio swoją super akcją promocyjną i rozdają biblię reklamy i copywritingu za darmo – „Scientific Advertising” Claude’a Hopkinsa! To bezwzględnie podstawa dla każdej osoby zajmującej się reklamą, copywritingiem, marketingiem i biznesem. Dzięki tej książce z pewnością kilkukrotnie zwiększysz skuteczność pisania tekstów reklamowych i nie tylko... Korzystaj, póki nie jest za późno. Wykorzystaj tę wiedzę maksymalnie w swoim biznesie!”¹².

*owego czasownika to określenie zabójcy, który może schronić się w „miastach ucieczki” (zob. np. Lb 35,6; Pwt 4,42). W pozostałych miejscach Biblii używany jest on na określenie nie tyle niezawinionego zabójstwa, co zabójstwa dokonanego ze szczególnym okrucieństwem i bardzo często popełnionego z premedytacją. Klasyczny słownik języka hebrajskiego biblijnego autorstwa panów Browna, Drivera oraz Briggsa podaje jako definicję tego czasownika trzy główne znaczenia: „murder” (mordować), „slay with premeditation” (uśmiercić z premedytacją) oraz „assassinate” (dokonać zamachu, zamordować skrytobójczo). Miejszem „szteandarowym”, w którym użyty zostaje analizowany czasownik, jest scena opisująca wydarzenie **zagarnięcia przez króla Achaba winnicy Nabota** (1 Krl 21,1-16). Izebel finguje przewód sądowy mający na celu skazanie niewinnego człowieka na śmierć, w związku z czym możliwe jest zagarnięcie winnicy. Kiedy zatem Eliasza idzie z posłaniem od Boga do króla Achaba, na opisanie sposobu, w jaki zginął Nabot, używa czasownika „**racah**” (1 Krl 21,19), gdyż Izebel świadomie, z zimną krwią obmyśliła cały plan, zatrudniając fałszywych oskarżycieli zeznających kłamstwo przeciwko Nabotowi. Czasownik „**racah**” (zabijać) odnosi się WYŁĄCZNIE do ludzi, nie ma ani jednego odniesienia tego czasownika w Biblii do zwierząt. Dlatego też nie ma żadnego punktu odniesienia między piątym przykazaniem Dekalogu a faktem składania zwierząt w ofiarach; są to dwie różne czynności, którym towarzyszy inna intencja. Należy odróżnić ponadto czynność zabijania zwierząt chociażby w celu pozyskania pożywienia od składania ich w ofierze. Fakt, że człowiek ma prawo zabijać zwierzęta np. w celu pozyskiwania pokarmu wynika z przyzwolenia, jakiego udzielił Bóg (Rdz 9,3). Owo przyzwolenie podporządkowane jest jednak trosce o naturę, którą ciągle podkreślają autorzy biblijni. Dodatkowo problem ten nabrał nowego wymiaru poprzez dyskusję nad zabijaniem rytualnym zwierząt dla celów kultycznych przez Żydów i Muzułmanów, por. Szwecja zwraca uwagę na problem rytualnego uboju zwierząt w: <http://www.portalspozywczy.pl/mieso/wiadomosci/szwecja-zwraca-uwage-na-problem-rytualnego-uboku-zwierzat,70204.html>, W Polsce kwitnie proceder rytualnego uboju w: <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/729708,W-Polsce-kwitnie-proceder-rytualnego-uboku>*

¹² <http://klaudiabroniek.com/2011/09/30/biblia-reklamy-i-copywritingu-za-darmo/>

„Biblia promocji i reklamy w Internecie dla małej firmy”¹³.

Powstaje pytanie, czy tego typu porównania są odpowiednie, jeśli dotyczą ksiązek pod względem moralnym obojętnych? Z jednej strony można mówić o sensie przenośnym określenia „Biblia”, które daje prawo do jego zastosowania w codziennym życiu [Drozd, Homerski 1973: 300–301]. Sens przenośny występuje wtedy, gdy wyrazy obce znaczeniowo są ze sobą składniowo zestawione, tworząc związek frazeologiczny o innym znaczeniu niż sens pierwszy, właściwy. W Biblii wyróżnia się następujące przenośnie: metafora, synekdocha, metonimia, emfaza, hiperbola, elipsa, antonomazja, prolepsis, antropomorfizm. Podobne przenośnie występują w literaturze pozabiblijnej i codziennym życiu. W omawianych przypadkach można mówić o metaforze. Z drugiej strony trzeba wziąć pod uwagę fakt, że główne przesłanie Biblii jest związane z przekazem wiary, a nie świeckich informacji służących reklamie.

5. Cytaty biblijne w telefonii komórkowej

Wraz z upowszechnieniem się telefonii komórkowej służy ona nie tylko do komunikacji i przekazu informacji, lecz także do reklamy czy rozpowszechniania określonego światopoglądu. Coraz powszechniejsze staje się propagowanie tekstów Pisma Świętego, które odbywa się poprzez SMS-y. Odbiorcami są osoby, które godzą się na taką formę kontaktu z Biblią. Nadawcami są ludzie prezentujący różne odłamy chrześcijaństwa. Wśród nich zwracają uwagę strony www.CzytamBiblie.pl¹⁴, www.naszdziennik.pl¹⁵ czy www.smsznieba.pl¹⁶. Obie domeny deklarują niezmienny przekaz fragmentów Biblii, bez zbędnych komentarzy. W pierwszym przypadku obiór tekstów związany jest z określoną formą płatności. W drugim jest bezpłatny. Przekaz fragmentów Pisma Świętego przez SMS-y, jakkolwiek w niektórych przypadkach związany z koniecznością zapłaty, wydaje się niekontrowersyjnym sposobem rozpowszechniania Biblii. Oddzielne pytanie dotyczy konieczności uiszczenia opłaty za otrzymywane teksty. Jeśli jest to związane z poniesionymi kosztami, staje się działaniem uzasadnionym, jeśli z chęcią zysku, budzi wątpliwości.

Inną formą przekazu tekstów biblijnych są dzwonki telefoniczne. Istnieje np. dzwonek o następującej treści: *Zaprawdę, zaprawdę powiadam, właśnie dzwoni twój telefon, więc nie zwlekaj już dłużej, tylko go odbierz. Amen*¹⁷. Jego pobranie jest dobrowolne i płatne. Tekst wydaje się prześmiewczą parafrazą relatywnie częstej wypowiedzi Jezusa zaczynającej się od pojedynczego lub podwójnego „zaprawdę” (por. Łk 4,24; J 1,51; 3,3). Argumentem przemawiającym za taką

¹³ <http://www.youtube.com/watch?v=K2tZgbX6F7U>

¹⁴ Zob. <http://www.czytambiblie.pl/regulamin>

¹⁵ Zob. <http://www.naszdziennik.pl/wp/17037,sms-z-nieba.html>

¹⁶ <http://www.naszdziennik.pl/wp/17037,sms-z-nieba.html>

¹⁷ Zob. <http://www.paskudek.pl/dzwonki#>, Numer dzwonka: PAS0622A

teżą jest nie tylko jego zniekształcenie, ale fakt, że w omawianym dzwonku ma muzyczną formę naśladowaną, dość niezdarnie, melodię mszalną.

6. Cytaty biblijne w Internecie

Internet staje się najbardziej popularnym medium. Korzystają z niego zarówno wykształceni, jak i niewykształceni ludzie. Zasób informacji, jakie można w nim zdobyć, jest wręcz niewyobrażalny. Dotyczy to również dostępu do Biblii. Wystarczy w wyszukiwarce internetowej wpisać zwrot „cytaty biblijne”, aby natychmiast pojawiło się wiele domen, które je zawierają. Klucz doboru cytatów jest różny, np.: najbardziej popularne, o miłości, o niewolnictwie, o kapłaństwie. Jedne są pozostawiane bez żadnych komentarzy, inne są wykorzystywane jako impuls do różnych uwag. Warto zwrócić uwagę na jedną z domen pt. „Cytaty biblijne”. Zawiera ona fragmenty Pisma Świętego posegregowane w pewne kategorie, np. człowiek, alkoholizm itp. Hasła na ekranie są ułożone w formie krzyża, a w lewym nagłówku pojawiającym się na górze ekranu znajduje się symbol ryby. Cytaty zostały zaczerpnięte zarówno z Nowego, jak i Starego Testamentu, którym posługują się chrześcijanie i Żydzi. Komentarze są różnej jakości, np.:

Bogactwo:

„Mt 19, 24: „Jeszcze raz wam powiadam: Łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego.

Kontekst: Czego uczy nas Słowo Boże:

Aby być zbawionym, biedni powinni zrelaksować się i nie robić nic głupiego, np. być przedsiębiorczym. Bogaci powinni wszystkie pieniądze wyrzucić (nie powinni oddawać pieniędzy biednym, gdyż biedni staliby się bogaci)”¹⁸.

Każdy człowiek ma prawo do wyrażania swojej opinii na temat dowolnego fragmentu Biblii. Jednak prześmiewcze komentarze należy uznać za niewłaściwe, ponieważ są niezgodne z kontekstami literackim, historycznym i teologicznym, z których zostały zaczerpnięte.

Podsumowanie

Autor zdaje sobie sprawę, że zaledwie dotknął omawianego problemu. Wydaje się jednak, że zaprezentowane przykłady są dla niego reprezentatywne. Poruszone zagadnienie ukazało swoją wieloaspektowość. Dotyczyło zarówno zachowania osób mających świadomość, że ich podejście do Biblii zostanie szeroko nagłośnione przez media, jak i obecności samej Biblii w środkach społecznego przekazu. Ukazane

¹⁸ <http://www.cytatybiblijne.pl/tag/bogactwo/> – istnieją inne dużo bardziej prymitywne komentarze.

przykłady świadczą o relatywnie częstym wykorzystywaniu Pisma Świętego oraz pośrednio o prawie każdego człowieka do jego czytania i komentowania. Wydaje się przy tym, że w wielu przypadkach użycie Biblii jest zawężone tylko do wybranych zagadnień, traktowanych sensacyjnie, rozrywkowo bądź utylitarnie. W niektórych przykładach trudno jednoznacznie ocenić stosunek odbiorców środków medialnych do Biblii – tekstów, które zawiera, bądź jej przesłania, w innych jednoznacznie posiada on pozytywne bądź negatywne znamiona. Należy przy tym pamiętać, że z punktu widzenia katolickiej biblistyki¹⁹, innych chrześcijan oraz judaizmu Biblia jest księgą wiary i tylko takie podejście do niej jest w pełni uprawnione. Inaczej zachodzi niebezpieczeństwo rozminięcia się z jej przekazem, które wypacza intencje jej autorów oraz rani uczucia osób wierzących. Innym problemem jest manipulacja jej tekstami w celu osiągnięcia konkretnych korzyści. W takim przypadku ocena jest jeszcze surowsza. Niezależnie od negatywów pozytywnym zjawiskiem jest zainteresowanie mediów Biblią oraz jej dodatni wpływ na współczesnego człowieka.

Literatura

- Bertrand C. J., 2007, *Deontologia mediów*, tłum. T. Szymański, Warszawa.
- Drozd J., Homerski J., 1973, *Zasady katolickiej interpretacji Pisma Świętego* [w:] *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Homerski, Poznań – Warszawa.
- Harrington W. J., 2012, *Klucz do Biblii*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa, s. 15–23.
- Jaromin J., 2011, *Między sacrum a profanum, czyli o manipulacji Biblią w filmie* [w:] *Manipulacja Biblią*, red. W.M. Stabryła, Tychy, s. 105–121.
- Klinowski J., 2005, *Refleksje nad Apokalipsą*, Legnica.
- Kulibaba I., 2011, *Manipulacje biblijne w wybranych fragmentach powieści Jeanette Winterson „Nie tylko pomarańcze”* [w:] *Manipulacja Biblią*, red. W.M. Stabryła, Tychy, s. 91–104.
- Rubinkiewicz R., tłum. i red., 1999, *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, seria „Rozprawy i Studia Biblijne” nr 4, Warszawa.
- Stabryła W. M., 2011, *Biblijna obietnica ziemi a syjonizm, czyli o manipulacji Biblią w polityce* [w:] *Manipulacja Biblią*, red. W.M. Stabryła, Tychy.
- Urbanek B., 2011, *Zeitgeist – współczesna mitologizacja Jezusa, czyli Biblia w sieci* [w:] *Manipulacja Biblią*, red. W.M. Stabryła, Tychy, s. 123–153.

A PROBLEM OF THE BIBLE'S PRESENCE IN THE MASS MEDIA

Summary

The paper analyses the use of the Bible outside the religious context. In Polish, citations and proper names from the Bible are used in marketing and advertising.

¹⁹ Szerzej na ten temat w: Rubinkiewicz (tłum. i red.) 1999.